

زمانی کوردیی پههلهوی (فهیلی) له زمانی فهرمیی دهوله ته وه بو شیوه زاریکی ناوچهیی

فرهاد عزیز حسن^۱

کاتی قه بوولکردن: ۲۰۲۰/۰۷/۲۸

کاتی وه گرگرتن: ۲۰۲۰/۰۴/۲۰

کورتته:

له رۆژگاری ساسانییه کاندای کۆمه لیک به رهه می ئه ده بی و دینی و سیاسی و ... هتاد به زمانی کوردی به رهه م هاتوون. ئه م به رهه مانه به زمانی پههلهویی ساسانی نووسراون که له بنچینه دا زمانی بنه مآله ی پاشایانی ساسانی بووه. له چوارچێوه ی میژووی گه شه و گۆرانی زمانی کوردیدا ئه م زمانه به قۆناغی ناوه راستی زمانی کوردی داده نری که له دوو شیوه ی پههلهویی ئه شکانی و پههلهویی ساسانی پیکهاتوووه. سنووری جوگرافیای زمانی کوردیی پههلهویی ساسانی له باشووری کوردستان هه لکه وتوووه و له رۆژگاری ئیسلامیدا ئه م زمانه به زمانی ناوچه ی پههله یان فههله ناسراوه و ئه و به رهه مانه ی که به م شیوه زمانه ی کوردی نووسراون له میژووی ئه ده بی کوردی به فههلهویات ناسراون. زمانی کوردی پههلهویی ساسانی له رێپهوی گه شه ی میژوویی خۆیدا له قۆناغی نووی زماندا بو شیوه زاره کانی کوردی دابهش ده بی. له ناو ئه و شیوه زارانه ی که له زاری خواری و زاری گۆراندای پۆلین ده کړین، شیوه زاری فهیلی راسته و خۆ به میرانگری ئه م زمانه داده نری. له م توێژینه وه یه دا به پشت بهستن به دهقی ئه ده بی کوردی رۆژگاری ساسانی و دهقی فههلهویاتی کوردی ئه م پهیوه ندییه شی بکریته وه.

وشه سه ره کییه کان: زمانی کوردی، پههلهویی ساسانی، ناوچه ی پههله، فههلهویات.

The Kurdish Pahlavi (Faili) language from the official language of the state to local dialects

Farhad Aziz Hasan²

Recive data: 2020/04/20

Acpte data: 2020/07/28

Abstract

In the time of the Sassanid a collection of literary, religious and political productions was written in Kurdish language. These products were written in the Pahlavi Sassanid language, which was the language of the dynasty of the kings of Sassanid. In the historical context of the development of the Kurdish language, it is considered to be the middle phase in the history of the Kurdish language which includes the Pahlavi Ashkani and the Pahlavi Sassanid.

The geographical boundary of this language, Pahlavi Sassanid Kurdish, is situated in southern Kurdistan. In the Islamic era, this language was known as Pahlā or Fahla and literature written in this style of Kurdish language is known as Fahlawiyat. In the course of historical developments until the present time the Kurdish Pahlavi Sassanid Language gradually transferred into the Kurdish dialects. Amongst the Kurdish dialects that are related to Pahlavi are Gurani and other southern dialects; the Faili dialect however is considered to be a direct descendant of this language. The relationship between the two languages, in the light of the Kurdish literary texts of the Sassanid time and the text of Kurdish Fahlawiyat, is analyzed in this paper.

Keyword: Kurdish Language, Pahlavi Sassanid, Pahlavi area, Fahlawiyat.

^۱ مامۆستا له زانکوی سه لاهه دین کۆلیژی پهروه ده-مه خموور بهش زمانی کوردی. Farhad.hassan@su.edu.kr

² - Salaheddin Ayoubi University. Author and Researcher

پیشه کی

زمانی کوردی له پهوتی میژوودا له کونترین سهردهمهوه تا کو نه مړو بهردهوام له گهشه و گوراندنا بووه. خو شهبهختانه له زوربهی قوناعه میژووویه کاندای بهرهمی گرتنگ به زمانی کوردی نووسراون و ئیستاش وه کوو کهرسهی خاوی زمانی و نهدهبی له بهر دهستی توپزه راندانه. بوونی کیانی سیاسی و دهزگای دهولته ریگه بو شیوه زاریکی زمان هه موارد هکات بو نهوهی به زمانی فهرمیی دهولته له بواری کارگییری و سیاسی و پهروهدهیی هه لپه ژیردری. بو به کهمین جار له میژوووی ژبایری گهلی کورددا له سهردهمی ماده کان نه درفته بو شیوه به کی زمانی کوردی په خسا. دهولته یه کگرتووی ماد به مهبهستی راپه راندنی کاروباری دهولته بریاری دا زمانی دهقی ئافیتستا به زمانی فهرمی دهولته هه لپه ژیردی. زمانی ماده کان به سهر دوو شیوهی کون و نون دابهش دهبی که به پینی جوگرافیای ناخپوهران به زاری باکووری و زاری باشووری ناسراون. ههر یه که له زارانه دواتر له لایه بنه مالیه کی دهسه لاتداری کورد به زمانی فهرمی هه لپه ژیردران، زاری باکووری له لایه نه شکانییه کانهوه و زاری باشووری له لایه ن ساسانییه کانهوه. له م توپزینه وه یه دا کار له سهر زاری باشووری یان زمانی په هلهویی ساسانی ده کری که له قوناعی نوپی زمانی کوردی به سهر شیوه زاره کانی زاری گوران و زاری خواروو دابهش دهبن.

زمانی کوردیی په هلهویی ساسانی

له سهردهمی ساسانییه کاندای شیوهی باشووری زمانی کوردی که پیده چی زمانی ئاخوتنی بنه مالیهی دهسه لاتداری ساسانی بووی «به زمانی فهرمیی دین و دهولته هه لده بژیردری.» (عزیز حسن، ۲۰۱۹: ۴۴۹) کومه لیک دهقی یه کجار گرتگی دینی و سیاسی و نهدهبی بهم زمانه نووسراون. بو نمونه نووسراوی بهردی ئه رده شییری پاکان، شاپووری یه که م، نارس، ئافیتستای په هلهوی، ئه رتای قیرازنامه گ، دینکه تر، مینوگی خیرت، ئاموزگار یه کانی پیشه وایانی دینی، بنیداهیشن، کارنامه گی ئه رده شییری پاپه کان. (H. S. Nyberg, 1964: V) لیره دا ژماره یه که له دهقانه وه کو نمونه ده گواز بنهوه.

نووسراوی ئه رده شییری پاپه کان له نه خشی روسته م

له م نووسراوه دا که به زمانی یونانی و هه ر دوو زاری په هلهویی ئه شکانی و په هلهوی ساسانی نووسراوه، ئه رده شییر خزی به پاشای ئیران ده ناسیتنی.

<p>פתכר זניי מזדיין אלהא ארתהשתר מלכין מלכא אריאן מנשהר מן יאותן ברי אלהא פאפכ מלכא</p>
<p>پیتکه ری ئینی مه زده یه سن به گی ئه رتهه شییری میرین میرا ئیران ئهو ی چیتیری هه ژ یه زتان به ری به گی پاپه کی میرا</p>
<p>په یکه ری ئی مه زده یه رستی به گ (مه زن) ئه رده شییری پاشای پاشایانی ئیران [ه] ئهو ی چه هر (خوین) ی له یه زدان [ه] به ری (کوری) پاپه کی پاشا</p>
<p>(E. Thomas, 1868: 29)</p>

کتیبی دینکه رت

ئه م کتیبه یه کیک له نایابترینی ئه و کتیبانه یه که به زمانی کوردیی باشوور و اتا کوردیی ساسانی نووسراوه. ناویشانی ئه م کتیبه بریتیبه له (دینکه رت) و اتا کردار و رفتاری دینی، له م کتیبه دا گشت بنه ما فه لسه فی و بیروباوهری دینی زه رده شتی باس کراوه. هه روه ها پوخته و کورته ی ئافیتستای سهردهمی ساسانییه کانی تیدا تومار کراوه. (پروانه: تفضلی، ۱۳۸۳: ۱۳۱-۱۳۸)

دارایان بیت. ۷- هه ندور دوزخوتایی ئەله کسه ندهر نیاگانی ئەو ویرهک و نیهان رۆبیشنی ئەو سییایت و له تهگ کورتان شوپانان ئە وێستیت. (H. S. Nyberg, 1964: 1)

زمانی پههلهوی یان شیوهزاری فیلی

زمانی کوردیی پههلهوی له دوای رپووخانی دهولهتی ساسانی و هاتنی ئیسلام، ئەگه رچی له پشتیوانی سیاسی و دهولهتی بی بهش مایهوه، به لām له سنووری جوگرافیای کوردستان وه کو زمانی ناخاوتتی زۆر بهی خه لکی درێژهی به بوونی خۆی دا. له دوو سه دهی به که می کوچی که به دوو سه ده بیدهنگی ناسراوه، زمانی کوردیی وه کو زمانی زۆر بهی گه لانی تازه ئیسلامبوو بهر کاریگه ری زمانی عه ره بی که وت که زمانی دین و ده رگای خه لافهت بوو. خه لافهتی ئیسلامی ناوچه کانی کوردستانی بۆ سه ر چه ندین هه رییم و ویلایهت دابهش کرد و دواتر له م هه ریمان هه دا و له سه دهی چواره می کوچی به دواوه کۆمه لێک میرنشینی کوردی دامه زران. له سنووری ئەم میرنشینه دا ئەو شیوه زاره بووه زمانی فه رمی که زمانی ناخپوه رانی میرنشینه که بوون. لیره وه به که «چه ندین شیوه زاری جیا جیا به یی جوگرافیا و ژینگه ی ناخپوه ران به دی هاتن. زمانی کوردیی پههلهوی که به زۆری له باشووری کوردستان باو و بلاو بوو، بۆ شیوه زاری فیلی، هه ورامی، لوری، که له پوری و... هتاد له گه شه و گۆراندای بوو.» (عزیز حسن، ۲۰۱۷: ۲۴۸)

له سه دهی چواری کۆچیه وه هه ر به ک له م شیوه زارانه ده قی ئە ده بی و دینیان یی نووسرایه وه. له میژووی ئە ده بیدا ئەم ده قانه به فه هلهویات ناسراون که درێژه پیده ری ئە ده بی پههلهوی ساسانین. شیوه زاری کوردی فیلی بناغه و بنچینه ی ئەم ئە ده به پیکدی تیت و هه ر به هۆی ئەم شیوه زاره شه وه به که به ئە ده بی فههلی یان فههلهویات ناسراوه. ریشه ی وشه ی فیلی بۆ وشه ی پههله ده گه ر بته وه. پههله ناوی ناوچه به کی جوگرافیایه که دانیشه تانه که ی به زمانی پههلی - فههلی - فهیلی قسه یان کردووه. «ابن الندیم» ناوچه ی پههله به ئە سفه هان، ره ی، هه مه دان، ما ه نه ها وه ند و نازه ربا یجان ده سنی شان ده کا. (ابن ندیم، ۱۳۸۱: ۲۲) هه ره ها «طیب طاهری» ده لێ: وشه ی فیلی شیوه گۆراوه که ی فههلهیه و هه ر هه مان وشه ی پههلهیه که دواتر به هۆی گه شه و گۆرانی زمانی به شیوه ی فههلی، فهیلی و فهیلی ده رکه وتوووه و ناوچه ی فههله هه مان له کستانه. (طاهری، ۱۳۷۹: ۵) به م ییبه ناوچه ی پههله هه مان ناوچه ی له ک نشینی کوردستانه و شیوه زاری ئەم ناوچه به له کۆندا پههلهوی و له سه رده می نویدا فههلهوی یی گوتراوه.

فههلهویات

فههلهویات یان ده قی ئە ده بی قوناغی نوئی زمانی کوردی خالی پیکه وه گرێدانی زمانی کوردی و زمانی پههلهوین. له م قوناغه دا سه ره تا ته نیا شیوه ی نووسین وانا ئە لقبی گۆرانی به سه ردا هات، به لām به درێژایی چه ندین سه ده ی دواتر زمانی کوردی به هۆی بارو دۆخی سیاسی، کۆمه لایه تی و جوگرافیای به شیوه به کی به ر بلاو گه شه ی کرد و له ئە نجامدا له هه ناوی زمانی پههلهوی که زمانی فه رمی ده سه لات و زمانی ستانده ری ده ولت بوو، کۆمه له شیوه زاریکی نوئی له دایک بوون. (بهار، ۱۳۴۹) ئەم بابه ته ی به م جو ره خسته تهر وو: دوای هاتنی ئیسلام خهت و زمانی پههلهوی له گه ل ئە وه شدا که تووشی گرفت بوو، به لām تا کوو سه ده ی پینجه م و شه شه می کوچی هه ر به رده وام به ره می دینی و ئە ده بی یی تۆمار ده کرا و دواتریش که زمان و ئە لقبی عه ره بی جیگه ی گرتوه، له رۆژئاوای ئیران که خه لکه که ی به زمانی پههلهوی یان به شیوه زاری نزیک له پههلهوی قسه یان ده کرد، ئە فسانه و کتیب و به ره می ئە ده بییان یی تۆمار ده کرد. (هه ر ئە وه، جلد ۱: ۱۴۵) به ره مه تۆمار کرا وه کانی سه رجه می ئەم شیوه زارانه به فههلهویات ناسران. به تیپه ر بوونی کات زمانی کوردی پههلهوی له زمانی فه رمی ده ولته وه بۆ چه ندین شیوه زاری جیا جیا ی ناوچه یی گۆرا. له بنچینه دا ئەم شیوه زارانه به گشتی له زاری خواروو و زاری گۆراندای پۆلین کراون، به لām تا کوو ئیستاشی له گه لدا بی، شیوه زاری فیلی به هۆی نزیکی له زمانی پههلهوییه وه به سه ره کیتربین شیوه زار داده نری، هه ر له بهر ئە وه شه که گشت ئە وه به ره مانه ی به شیوه زاره کانی زاری خواروو و زاری گۆران وه کوو فهیلی، لوری، که له پوری، هه ورامی، باجه لانی و... هتاد نووسراون به فههلهویات ناوده بردرین.

وه: ۲۰، ۲۱) بهم پینه شیوه زاره کانی لور، لهک، که لهور، هه ورامی و ... هتاد له بهره مهینانی دهقی که لامی یارساندا به شدارن و له بنچینه دا بو بهک سه چاوهی زمانی ده گه پینه وه که کوردیی (په هلهوی / فیللی) به. له خواره ودا چهند دپریکی که لامی یارسان (دهورهی خه زانه) ده گوارینه وه:

پادشا مه ره مۆ:

چـــه به تن دوری چـــه به تن دوری	ئـــوسا به رامای چه به تن دوری
سه راسه ر جیهان وه یهک کام بری	ستـــاره یوه نـــانی بنیامین چری

(هه ره ئه وه: ۳۳۱)

بنیامین مه ره مۆ:

نـــه جامه ی دور بی نـــه جامه ی دور بی	پادشای به حر و بهر نه جامه ی دور بی
نـــه به حر و قه ر قه ر نه به حر و بهر بی	زات شان نـــه یورت که س نه زان سپر بی

(هه ره ئه وه: ۳۳۲)

به به اور دکردنی دهقی فه هلهویاتی قوناغی نوینی زمانی کوردی و دهقه په هلهوییه کانی قوناغی ناوه راستی زمانی کوردی ده رده که وی که زمانی کوردی په هلهوی له رهوتی گه شه و گورانی زمانیدا بو شیوه زاره کانی قوناغی نوینی زمانی کوردی و به تاییهت بو شیوه زاری فهیلی له گه شه و گوراند بووه. به واتایه کی دیکه ده توانین بلین شیوه زاری فهیلی لقی سه ره کی زمانی په هلهوی ساسانییه که تا کو ئیستاش له باشوور و روزه له لاتی کوردستان و به تاییهتی له هه ریمی له کستان وه کو زمانی ئاخوتن له ناو ئاخپوه رانی باو و بلاوه.

سه رچاوه کان

- ۱- ابن ندیم. (۱۳۸۱). الفهرست، ترجمه ی محمد تجدد، انتشارات اساطیر، چاپ اول، تهران.
 - ۲- ادیب طوسی، محمدمین. (۱۳۳۵). فهلویات زبان آذری، نشریه دانشکده ادبیات تبریز، سال هفتم، شماره ۴ و ۸.
 - ۳- بهار، محمدتقی. (۱۳۴۹). سبک شناسی، جلد اول، انتشارات امیر کبیر، چاپ سوم، تهران.
 - ۴- بهار، مهرداد. (۱۳۸۶). جستاری در فرهنگ ایران، نشر اسطوره، چاپ دوم، تهران.
 - ۵- تفضلی، احمد. (۱۳۸۳). تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، نشر سخن، تهران.
 - ۶- عزیز حسن، فرهاد. (۲۰۱۷). جوانکاری ئه دهبی له ئا قیستادا، گو قاری زانکوی سه لاهه دین، بهرگی ۲۱، ژماره ۴.
 - ۷- عزیز حسن، فرهاد. (۲۰۱۹). پینگه ی زمان و ئه دهبی کوردی له رۆژگاری پیش ئیسلامدا، گو قاری توپزه ر، بهرگی ۲، ژماره ۴.
 - ۸- طاهری، طیب. (۲۰۰۹). تاریخ و فلسفه ی سه رهنجام، ده زگای موکریانی، چاپ اول، هه ولیر.
 - ۹- طاهری، طیب. (۱۳۹۷). شناسنامه ی هویتی لک، هفته نامه ی غرب شماره ۵۸۵ و ۵۸۶.
- 10- E. Thomas. (1868). Early Sassanian Inscription, Trubner & co, 60, Paternoster Row, London.
 11- H. S. Nyberg. (1964). A Manual of Pahlavi, part I, printed in Germany.
 12- P. Sanjana. (1915). the Dinkard VII, Published Under the Patronage of the Sir Jamsshidji Jijibhai Translation Fund, London.